

Masarykova Univerzita

Filozofická fakulta

Anna Silná

413585

13. 7. 2013

DU0105 Písemná postupová zkouška

Hospital v Kuksu

Obsah

Úvod	3
Z historie	4
O zakladateli.....	4
Hospital a řád milosrdných bratří.....	5
Giovanni Battista Alliprandi	6
Vnější dispozice špitálu.....	7
Braunovy sochy na Kuksu	8
Vnitřní dispozice špitálu	9
Závěr	11
Použitá literatura	12

Úvod

Když jsem se rozhodovala, jakému uměleckému dílu se budu věnovat ve své postupové práci, byl hospitál v Kuksu vlastně prvním nápadem a už jsem u něho zůstala. Kuks se nachází nedaleko od místa mého bydliště, a i když jsem ho díky tomu navštívila již nesčetněkrát, vždy se tam ráda podívám znovu a při každé této příležitosti pro sebe objevím něco nového; něco, čím mě celý areál znovu nadchne nebo překvapí.

I když osobně nijak zvlášť barokní památky nevyhledávám a myslím si, že spousta lidí to má stejně, mám dojem, že tento areál musí učarovat každému právě pro jeho pestrost a rozmanitost - každý má možnost, aby si zde našel to své. Pokud někoho nenadchne barokní provedení, musí ho dle mého zaujmout minimálně myšlenka a celková koncepce areálu.

V této práci se budu věnovat především velkolepé budově hospitalu v čele s krásným kostelem Nejsvětější Trojice, ale zmíním se i o Braunově sochařské práci v Kuksu, neboť je jednoznačně jeho nedílnou součástí a i díky ní je Kuks natolik výjimečný.

Z historie

Rozsáhlý areál v Kuksu nechal zbudovat František Antonín Špork (Sporck), syn generála hraběte Jana Šporcka. Ten zakoupil toto panství v roce 1662 – v té době se jednalo pouze o nevelkou osadu. Důvodem k jejímu rozvoji byly prameny, které se v okolí nacházejí a prý mají schopnost léčit nejrůznější nemoci a další neduhy. Hrabě Špork dokonce nechal roku 1695 poslat vzorky vody na pražskou univerzitu se žádostí o jejich rozbor. Analýza byla příznivá, a proto se rozhodl, že v Kuksu vybuduje lázně, které významem a vybavením měly předčít i Karlovy Vary. (Prošek, str. 1) Lázním se dařilo a Špork se na tomto místě realizoval dál; zbudoval zde Dům filozofů¹, několik pousteven, divadlo² a především hospital, kterému se budu ve své práci věnovat podrobněji.

O zakladateli

František Antonín Špork se narodil 9. března 1662 v Lysé nad Labem. Byl člověkem vzdělaným a zcestovalým; navštívil Itálii, Francii, Anglii, Německo a Holandsko. Trvalý dojem v něm vyvolala především Francie, která prohloubila jeho vrozený cit pro umění. Velkou zálibu měl především v tom výtvarném, což se potom odrazilo právě na Kuksu, který se stal jakýmsi umělecko-kulturním komplexem. Hrabě Špork zval na svá sídla nejvýznamnější umělce své doby; sochaře, malíře, stavitele, ale i hudebníky, básníky nebo herce. Ač se samozřejmě tato Šporkova aktivita nevztahovala pouze na Kuks, lze jej považovat za místo, kde se umění dařilo nejlépe. Hraběti totiž vyhovovalo, když se mohl o svou radost z kvalitního umění dělit s ostatními, a proto byly lázně ideálním místem. Snažil se, aby si jeho hosté pobyt na Kuksu užili i kulturně, a proto jim vymýšlel bohatý program. Kromě divadla a bohatě vybavené knihovny se hosté bavili pozorováním ptactva nebo lovem. Tomu byl F. A. Špork silně nakloněn a dokonce zřídil Řád sv. Huberta, jehož se stal velmistrem.

Hrabě Špork nebyl u dvora pro svůj neurozený původ³ nijak zvlášť oblíben a často byl terčem vtípů. Z počátku se snažil mezi šlechtu proniknout a získat tak významné hodnosti v zemi, jeho touha se ale nenaplnila, a tak se uchýlil roku 1694 do ústraní na své statky.

¹ Dům filozofů byl knihovnou čítající kolem 40000 knih, často i nekatolických. Část z nich přeložily Šporkovy dcery.

² divadlo bylo třetí nejstarší v Českých zemích

³ Hraběcí titul získal Šporkův rod teprve jednu generaci před F. A. Šporkem – jeho otec Jan Špork byl povýšen do hraběcího stavu na základě svých vojenských úspěchů.

(Rusek, str. 2) Je dost pravděpodobné, že i tento neúspěch u dvora výrazně ovlivnil a posílil jeho vztah k umění. V tom jednak zřejmě nacházel sebenaplnění, kterého se mu nedostávalo v politice a u šlechty, jednak mu také umožňovalo ventilovat svou zahořklost. V zakázkách, které dával velkým umělcům své doby, se projevuje jeho morální zanícení a námětem často bývá společenská kritika jeho vlastní třídy. Například cyklus *Neřestí* je v podstatě výsměchem vládnoucí vrstvě; ze soch, jako je *Obžerství*, *Závist* nebo *Pomluva*, lze celkem snadno vyčíst Šporkův postoj. (Neumann, str. 17)

Je také dost možné, že Šporkova dobrosrdečnost a velkorysost ke svým poddaným měla kořeny právě v jeho nepřijetí u dvora – mohl si oblibou u prostého lidu kompenzovat nedostatek uznání ve vlastní sociální třídě.

Hospital a řád milosrdných bratří

Během svých cest si F. A. Špork všímal jak kulturních, tak i sociálních poměrů – jeho silné sociální cítění ho přimělo věnovat se humanitní činnosti i po svém návratu z dvouletého pobytu v cizině, a tak když ve svých dvaceti dvou letech převzal zděděné velkostatky Kuks-Hradiště, Lysé n. L., Konojed a Malešov (Kriegler, str. 9), rozhodl se založit právě v Kuksu hospital. Hospitalní nadace Františka Antonína Šporka byla chorobincem a zároveň zaopatřovacím ústavem pro sto starých nebo k práci neschopných mužů.

Stavba špitálu proběhla mezi lety 1708 a 1719 a zhostili se jí podle projektu italského architekta G. B. Alliprandiho zednický mistr Pietro Netolla spolu s kameníkem Pietrem della Torre, který se značnou měrou podílel i na výzdobě kostela. Hospital byl potom v provozu až od roku 1744, kdy se do něj nastěhovali první starci. Nadační listiny ale pocházejí z doby dřívější, první z roku 1696, druhá z roku 1711 (rok po úmrtí hraběte Šporka⁴ byly obě listiny sloučeny). (Kriegler, str. 29)

Správu špitálu vložil hrabě Špork do rukou řádu milosrdných bratří. Důvodem mu k tomu pravděpodobně nebyla pouze dobrá pověst a vysoká odbornost řádu, ale také to, že si své ústavy vydržovali mimo jiné i z výnosů svých lékáren. (Rusek, str. 14)

Řád založil roku 1537 ve španělské Granadě Jan Ciudad, svatořečený jako sv. Jan z Boha. Milosrdní bratři svou činnost zaměřovali na péči o nemocné a stali se jedním z řádů, které u nás od začátku 17. století nejvíce přispívali k rozvoji odborné nemocniční péče. Kromě Kuksu spravovali kláštery a provozovali špitály například v Novém městě nad Metují,

⁴ Hrabě Špork zemřel 30. března 1738 v Lysé nad Labem, pohřben je v rodové hrobce v Kuksu. (Kriegler, str. 28)

Prostějově, Brně, Letovicích nebo ve Vizovicích. (Rusek, str. 12) Příslušníci řádu dodržovali sliby poslušnosti, čistoty a chudoby. Jedná se o řád laický, kněžími se stali tedy pouze někteří.

Chovancům byla ve špitálu bezplatně poskytována zdravotní péče, ubytování a strava. Pokud to zdravotní stav umožňoval, měli chovanci možnost přilepšit si vykonáváním lehčích prací. Za toto dobrodíní byli podle nadační listiny povinni se denně účastnit nejrůznějších pobožností – dopoledne to byly dvě mše, odpoledne růženec. Vycházky měli starci denně a rovněž si mohli vzít kdykoliv libovolně dlouhou dovolenou. (Kriegler, str. 30)

Ve válečných letech od 18. do 20. století sloužil kukský špitál a nemocnice i raněným vojákům.

Roku 1824 byla administrace milosrdným bratřím odňata z důvodu špatného hospodaření. Od té doby byla svěřována jen světským úředníkům a v roce 1884 byl nadační hospital správním soudním dvorem uznán za světský ústav. Vedení proto převzalo české místodržitelství v Praze. (Rusek, str. 17)

Po Mnichovské dohodě se milosrdní bratři i chovanci museli z hospitalu vystěhovat a během druhé světové války sloužila budova jako zařízení Hitlerjugend.

Po válce přešla hospitální budova do správy ONV v Jaroměři a do konce 60. let v ní fungovala jedna z nejstarších Léčeben dlouhodobě nemocných u nás. Druhé křídlo bylo využíváno až do roku 2001 jako pobočka krajského archivu Východočeského kraje.

V roce 1995 byl hospital vyhlášen Národní kulturní památkou.

Giovanni Battista Alliprandi

Projektem hospitalu pověřil hrabě F. A. Špork italského architekta Giovanni Battistu Alliprandiho. Ten měl plány hotovy již roku 1696, stavba však započala až o dvanáct let později.

Alliprandi pracoval jako zednický učeň u Franceska Martinelliho, o pět let později již působil jako polír v Čechách. (Preiss, str. 298) První zakázky prováděl pro Černíny, později i pro další šlechtice. Mezi významnější práce, které vyprojektoval nebo se na nich alespoň částečně podílel, patří například Šternberský palác, zámek Veltrusy nebo Schönbornský palác. Působil převážně v Praze, středních a východních Čechách a jeho projekty se týkaly hlavně šlechtických paláců a zámků.

„Ve všech svých stavbách se Alliprandi projevoval jako šířitel vídeňské orientace, která ovšem byla souzvukem vícera hlasů různého osobitého zabarvení.“ (Preiss, str. 298) Nejvíce ho pravděpodobně formovalo dílo Johanna Fischera von Erlacha. (Preiss, str. 298)

V Kuksu Alliprandi vyprojektoval nejen kostel Nejsvětější Trojice, ale je autorem celkového urbanistického řešení areálu. Ten je koncipován symetricky, kdy se osou stává koryto Labe. Řeka rozdělovala komplex i symbolicky – na jejím levém břehu stála světská část areálu – zámek, lázně, divadlo a hostinec U Zlatého slunce, na břehu pravém se potom nacházela duchovní část – hospital v čele s kostelem a rodovou hrobkou. V této souvislosti se také často hovoří o březích života a smrti.

Vnější dispozice špitálu

Hospital v Kuksu má obdélníkový pěti křídly půdorys, který je v zadní části narušen tak, aby byl umožněn průchod z vnitřního dvora do zahrad.

Uprostřed hlavního průčelí, které je orientováno na sever, stojí kostel, jehož půdorys tvoří nepravidelný osmiúhelník. Kostel Nejsvětější Trojice značně převyšuje postranní křídla hospitalu. Má dva vstupy, první se nachází na úrovni ostatních vstupů do hospitalu a vede na terasu. Dveře jsou obdélné a ohraničené kamenným ostěním, které nese dvě sochy – archanděla Gabriela a Pannu Marii (čili výjev *Zvěstování*). Nad nimi se nachází dominantní půlkruhově zakončené okno, jež rámuje volutová zakončení kordonové římsy se sochami personifikací lásky (vlevo) a naděje (vpravo). Nad oknem samotným se potom nachází rodový erb. Tato přední část je orámovaná zdvojenými pilastry a zakončena trojúhelníkovým frontonem bez výplně. Na jeho špičce se nachází personifikace víry. Na zkosených bočních stranách se vyskytují dvě okna ve tvaru volských ok a ve spodní části jedno větší obdélné. Z boku v prohnuté části průčelí jsou nad sebou rovněž dvě oválná okna, přičemž ta horní jsou vždy větší. Nejblíže ke křídům hospitalu a kláštera je potom z každé strany pouze jedno, ale velmi rozměrné, oválné okno. Druhé dveře se nacházejí na úrovni příjezdové cesty a vedou do rodové hrobky. Propojení mezi nimi a terasou zajišťují dvě postranní schodiště.

Po obou stranách kostela se nacházejí dvoupatrové pavilony o dvou okenních osách s nástavbami zakončenými vlastními střechami.

Průčelí není zcela symetrické, obě strany mají sice stejný počet okenních os (11), ale nárožní pavilony se liší. Zatímco na levé straně pavilon plynule navazuje na zbytek průčelí a liší se pouze jedním přidaným patrem a mansardovou střechou, na straně pravé stojí dvoupodlažní budova se zdobným průčelím. Štít budovy je členitý a vévodí mu výklenek se sousoším sv. Trojice. Boční voluty nesou sochy andělů. Štít odděluje výrazná kordonová římsa, pod kterou se nachází štukový erb. Nad okny jsou kamenné segmentálně prohnuté

řimsy a celý nárožní pavilon je potom rámován zdvojenými pilastry, které mají rovněž kamenné hlavice.

Braunovy sochy na Kuksu

Významnou součástí hospitálu je i jeho terasa, která dotváří celkový dojem a prohlubuje výjimečnost Kuksu. Je dekorována sochami z dílny Matyáše Bernarda Brauna, jenž byl Šporkovým oblíbencem a jejich spolupráce nebyla pouze jednorázová; Braun pro Kuks a další Šporkova panství vytvořil skutečně velké množství soch. „Šporkova náklonost k Brunovi jako sochaři plynula z toho, že Braun, podobně temperamentní jako hrabě, bystře chápal nápady svého mecenáše v žádaném obsahu i výrazu plastik.“ (Poche, str. 73)

V centrální části terasy před kostelem se nachází personifikace *Náboženství*. Socha drží otevřenou bibli s vyrytou alfou a omegou, opírá se o kříž a je doplněná dalšími atributy, například kostrou nebo zeměkoulí. V polokruhu před touto sochou stojí osm dalších alegorických soch, které znázorňují osmero blahoslavenství⁵. Nalevo od kostela stojí dvanáct soch představujících lidské ctnosti⁶, napravo potom opět dvanáct soch, tentokrát neřesti⁷. Všechny, až na poslední *Podvod*,⁸ pocházejí z dílny Matyáše Bernarda Brauna. V této době se před hospitálem nacházejí pouze kopie, originály jsou uloženy v lapidáriu. *Ctnosti* a *Neřesti* jsou alegorické typicky barokní sochy doplněné velkým množstvím atributů, díky kterým jsou dobře identifikovatelné. Mají své nedostatky, které jsou způsobené prací učňů v Braunově dílně, ale právě tyto „chyby“ sochám dodávají – alespoň podle mého názoru – paradoxně jakousi uvěřitelnost; nedokonalosti sochy přibližují naší lidské nedokonalosti, kterou se autor snažil v cyklu *Neřesti* tolik postihnout. Řadu *Ctností* před klášterním křídlem uvozuje socha *Anděla blažené smrti*, řadu *Neřesti* před hospitálem potom započíná *Anděl žalostné smrti*, kterému po tváři stéká slza symbolizující zármutek nad lidskými hříchy.

⁵ Blahoslavení čistého srdce; Blahoslavení, kteří trpí pro spravedlnost; Blahoslavení, kteří lační po spravedlnosti; Blahoslavení chudí duchem, Blahoslavení pokojní, Blahoslavení milosrdní a Blahoslavení lkající

⁶ od *Anděla blažené smrti* v následujícím pořadí: Víra, Naděje, Láska, Trpělivost, Moudrost, Statečnost, Cudnost, Píle, Štědrost, Upřímnost, Spravedlnost, Pohostinství

⁷ od *Anděla žalostné smrti* v následujícím pořadí: Pýcha, Lakomství, Smilstvo, Závist, Ožerství, Hněv, Lenost, Zoufalství, Lehkomyslnost, Pomluva, Lstivost, Podvod

⁸ Poslední z *Neřesti* – *Podvod* – se bohužel od Brauna nedochovala. Před čelní fasádou hospitalu byla v r. 1883 zastoupena stejnojmennou neoklasicistní sochou rakouského umělce Seelinga.

„V Kuksu začal Braun provádět pravděpodobně nejprve Blahoslavenství před kostelem a sochařskou výzdobu závoďiště⁹ na labské louce za mostem.“ (Neumann - Prošek, str. 18) Z té se bohužel dochovaly jen fragmenty, protože povodeň v roce 1740 poničila všechny sochy a smetla je do Labe.

Vnitřní dispozice špitálu

Centrem hospitálu je kostel Nejsvětější Trojice mající netradiční osmiúhelníkový půdorys. Je zrestaurován do podoby, ve které se nacházel koncem osmnáctého století. Jeho vnitřní uspořádání je typicky barokní; je okázale vyzdoben a prostor jakoby pulsuje. Hlavní oltář je zbudován z pískovce pokrytého imitací mramoru. Jelikož je kostel zasvěcen Nejsvětější Trojici, představuje oltářní obraz *Lazarovo vzkříšení*, nad ním se nachází zlacená dřevořezba Boha Otce a v červeném okně na vrcholu oltáře se vznáší holubice, symbol Ducha svatého. Na levé straně oltáře je pozlacená socha svatého Petra s klíči a na straně levé rovněž pozlacená socha svatého Pavla s mečem. Boční oltáře jsou potom v kostele celkem čtyři; větší nalevo je zasvěcen sv. Janu z Boha, zakladateli řádu milosrdných bratří, který tento hospitál provozoval, menší potom náleží sv. Kříži. Oba oltáře na pravé straně jsou mariánské, větší z nich (blíže hlavnímu oltáři) znázorňuje *Zvěstování Panně Marii* a menší je zasvěcen Panně Marii Sedmibolestné. Autorem všech kostelních obrazů je vídeňský malíř Johann Ignaz Cimbal¹⁰. Kazatelna je rokoková. Vpravo pod kůrem s pozdně barokními varhanami se nachází vchod do rodinné hrobky Šporků; dveře nesou nápis „Memento mori“.

Hrobka je umístěna přímo pod kostelem a má i stejný půdorys. Její dominantou je oltář s reliéfem Vzkříšení páně. Nad ním visí dřevořezba Krista na kříži, jejímž autorem je opět Matyáš Bernard Braun. Jedná se o jeho jedinou nekamennou práci na Kuksu a zároveň o mimořádně kvalitní věc; Braunovo autorství je doložené (1724), nejedná se pouze o dílo vzniklé v jeho dílně, jako tomu je například u cyklu *Ctností a neřestí*, a bývá pokládáno za jeden z vrcholů středoevropské barokní plastiky. Významnou součástí hrobky je i věčné světlo, které viselo zavěšené na stropě a údajně bylo vidět ze zámku (přímo z hraběcí ložnice) na protější straně řeky. Světlo hraběti mělo neustále připomínat smrt a pomíjivost života.

⁹ Závoďiště bylo zdobeno čtyřiceti soškami trpaslíků, které měly údajně tváře Šporkových nepřátel. Účastníci zde soutěžili v jízdě zručnosti. Na louce se dále nacházelo přírodní bludiště, altánek s kulečníkem a holubník.

¹⁰ Johann Ignaz Cimbal (Bílovec asi 1722 - Vídeň 1795), vídeňský malíř moravskoslezského původu, patřil k hlavním malířským dodavatelům milosrdných bratří. Pro kukský špitál zhotovil patrně svá nejzdařilejší díla (kolem 1760), ale byl činný např. i na Moravě (klášter ve Valticích aj.).

(Kriegler, str. 60) Chodba umožňující tento jev je také poměrně raritou; nebývá zvykem, aby se do hrodek vcházelo po schodech nahoru. V hrobce je uloženo celkem dvacet rakví s ostatky nejvýznamnějších členů rodu Šporků a Sweerts-Sporcků.

Kostel dělí dvě křídla objektu – v levém sídlil řád Milosrdných bratří a v pravém chovanci špitálu. Obě hlavní křídla jsou propojena dlouhou chodbou, která tvoří jakousi páteř celého objektu a vedou z ní vstupy do jednotlivých klášterních a hospitálních cel. Celá byla vyzdobena cyklem nástěnných maleb představujících *Tanec smrti*¹¹. Fresky byly doplněny německými mravokárnými verši neznámého autora a přemalovány byly z hygienických důvodů v roce 1866, kdy budova sloužila jako vojenský lazaret a začal se v ní šířit tyfus. Dnes jsou odkryty a zrestaurovány pouze dvě z přibližně padesáti původních.

V pravé, tedy špitální části hlavního traktu se nachází kormě cel chovanců kaple sv. Kříže, která sloužila jak mnichům, tak i starcům, kteří v hospitalu žili. Malířská výzdoba je z velké části opět dílem Johanna Ignaze Cimbala. Z dochovaného původního vybavení stojí za zmínku deskový Betlém milosrdných bratří, který je díky svým rozměrům údajně i v kontextu celé střední Evropy výjimečný.

V klášterní části hlavního křídla se nachází i lékárna „U granátového jablka“¹², která byla nedílnou součástí hospitalu. Začala fungovat s příchodem lékárníka Hüdera na podzim roku 1743, přitom první chovanci se do špitálu nastěhovali až roku 1744. (Rusek, str. 19) Jedná se tak o druhou nejstarší zachovalou barokní lékárnu ve střední Evropě. Fungovala až do roku 1945, kdy byl její provoz ukončen s odsunem německých obyvatel z Kuksu. Interiérové vybavení lékárenské officíny pochází pravděpodobně z konce čtyřicátých let osmnáctého století a více než barokní je již rokokové. (Rusek, str. 22)

Levý boční trakt, který je tvořen jedním velkým sálem, jenž v dnešní době slouží jako lapidárium a jsou v něm uloženy originály soch z cyklu *Ctností a neřestí*, byl přistaven až v pozdější době. Dala ho postavit Šporkova dcera Anna Kateřina a zřídila v něm nemocnici.

¹¹ vyobrazuje Smrti přicházející si pro příslušníky různých stavů, kteří jsou si bez ohledu na své postavení v okamžiku smrti rovni, od papeže po mnicha, od císaře po žebráka

¹² podle znaku Milosrdných bratří; název byl pro lékárny tohoto řádu typický (Rusek, str. 22)

Závěr

Hospital v Kuksu je bezpochyby výjimečným projektem nemajícím u nás obdoby a za „barokní perlu Česka“ bývá označován právem. I když z lázní a zámku na levém břehu Labe zbylo pouze schodiště s fontánami a samotný hospital si za druhé světové války a těsně po ní prošel nejrůznějšími strastmi, uchovalo si místo svůj genius loci, který má potenciál oslovovat stále nové generace.

Ať už špitál vznikl jako projev mimořádně velkorysého osvícenského charakteru nebo byl produktem křesťanského nazírání na pomoc bližnímu v nouzi, myšlenka charity bude aktuální v každé době. Nadčasovost areálu dodávají i Braunovy alegorické sochy – ctnosti a neřesti barokního člověka se pravděpodobně od těch našich moc nelišily, a tak se z jejich moralizujícího účinku příliš nevytratilo.

Faktorů, které dělají z Kuksu to, čím je, je nepochybně více. V neposlední řadě propůjčuje areálu výjimečnost i pozoruhodná a rozporuplná osobnost jeho zakladatele, která je přítomna na každém kroku. Neměla bych opomenout ani Alliprandiho osově symetrické řešení areálu, které Kuksu dodává svou symbolickou rovinou další rozměr. V tom, že byla v komplexu rovnoměrně vyvážena světská lehkomyšlnost duchovnem, považuji osobně za největší kouzlo Kuksu. Areál se tak stal jakýmsi světem sám pro sebe; světem, ve kterém bylo vše v naprosté harmonii.

Použitá literatura

Kriegler Karel, *Průvodce Kuksem a Betlemem*, Červený Kostelec.

Neumann Jaromír – Prošek Josef, *Edice poklady: Matyáš Braun – Kuks*, Praha 1959.

Neumann Jaromír, *Šporkův Kuks*, Praha 1950.

Poche Emanuel, *Matyáš Bernard Braun*, Praha 1986.

Preiss Pavel, *Italští umělci v Praze*, Praha 1986.

Prošek Josef, *Kuks*, Praha 1977.

Rusek Václav – Valášková Ladislava – Drha Jiří, *Kouzlo barokní lékárny v Kuksu*, Praha 2007.

